

LİDERLERİNİN YURT DIŞINA KAÇMASI ÜZERİNE İTTİHAT VE TERAKKİ İÇİNDE MEYDANA GELEN TEPKİLER

Osman DEMİRBAŞ*

I. GİRİŞ

Bu çalışma, I. Dünya Savaşı sonunda, İttihat ve Terakki Fırkası liderlerinin yurt dışına kaçması üzerine, İttihat ve Terakki içinde, İttihatçılar arasında ve İttihat ve Terakki Fırkası'na uzak olmayan basında meydana gelen tepkileri belirlemek amacıyla taşımaktadır. Dolayısıyla, İttihat ve Terakki Fırkası muhaliflerinin, bu dönemde ne yaptıkları ya da ne yazdıkları, bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Çalışma, iki ana eksene oturtulmuştur: Birincisi, İttihat ve Terakki liderlerinin yurt dışına kaçması üzerine, İttihatçı ya da İttihatçılığa yakın kamuoyundaki tepkiler; ikincisi ise, Meclis-i Mebusan'da meydana gelen gelişmeler. İlk bölümde de, İttihat ve Terakki Fırkası'nın son kongresi verilerek, İttihatçılığın siyasal seyri izlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız esas olarak, gazete haberleri ve yorumları ile, Meclis-i Mebusan tutanaklarına dayanmaktadır. Böylece tepkileri ilk elden vermek suretiyle, o günkü kamuoyunun ruh halini, mebusların içine düştüğü durumu olabildiğince yansıtmak, temel amaç olmuştur.

İttihat ve Terakki Fırkası, Birinci Dünya Savaşı'nda alınan yenilginin tüm sorumluluğunu yüklenerek, daha iyi koşullarda bir barış anlaşması yapılması umuduyla hükümetten çekilmeye karar vermiş ve bu karar doğrultusunda Talat Paşa hükümeti 8 Ekim 1918'de istifa etmiştir. Ancak yeni kurulacak kabinede en az iki İttihatçı nazırın yer almasını sağlayarak, sonrası için kendisine karşı

---

* Dr., İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Okutmanı

oluşabilecek hareketleri de önlemek istemiştir. Bu yüzden, daha önce hükümeti kurma görevi verilen Tefik Paşa, bir haftalık uğraşına rağmen hükümeti kuramamış; görev, İttihat ve Terakki Fırkası'na yakınlığıyla bilinen Ahmet İzzet Paşa'ya verilmiştir. Ahmet İzzet Paşa da İttihat ve Terakki Fırkası'nı hoşnut kılmak amacıyla kabinesinde dört tane İttihatçı nazıra yer vermiştir. Bunlar, Maliye Nazırlığı'na getirilen Cavit Bey, Dahiliye Nazırlığı'na getirilen Fethi Bey, Bahriye Nazırlığı'na getirilen Rauf Bey ve Adliye Nazırlığı'na getirilen Hayri Efendi'dir.

İttihat ve Terakki Fırkası, savaş nedeniyle kendisinin sorumlu tutulacağını biliyor ve bu nedenle yapılacak her türlü soruşturmaya açık olduğunu dile getiriyordu. İttihat ve Terakki Fırkası'nın ülke içindeki gücünü çok iyi bilen Ahmet İzzet Paşa, Rauf Bey aracılığı ile Talat Paşa'dan rahat çalışabilmek için güvence ister. Talat Paşa, Ahmet İzzet Paşa hükümetini destekleyeceklerini ve ona zorluk çıkarmayacaklarını, savaş sırasında bazı idaresizlikler, yolsuzluklar ve ihtikarlar dolayısıyla sorumlu olduklarını ve yasaların emrettiği uygulamaya bağlı olmalarını olağan karşıladığını belirtmiş, ancak bu durumdan düşmanlarının istifade etmeye kalkışmaları halinde buna izin vermeyeceklerini ifade etmiştir.¹

Gerçekten de İttihat ve Terakki Fırkası muhalifleri, İttihat ve Terakki dönemine ve liderlerine karşı en ağır saldırılarda bulunmuşlardır. Ancak, İttihat ve Terakki Fırkası içinde de, geçmiş döneme ilişkin sorgulama başlamıştır. Fırkanın 1 Kasım 1918'de toplanan son kongresi, bu anlamda bir sorgulamanın ilk adımıdır. Kongre sürerken, İttihat ve Terakki liderlerinin yurt dışına kaçtığı haberlerinin gazetelerde yer alması, bir çok İttihatçı için bu sorgulamanın, daha üst boyutlara taşınması anlamına gelecektir.

II. İTTİHAT VE TERAKKİ FIRKASI'NIN SON KONGRESİ

İttihat ve Terakki Fırkası'nın son kongresi 1 Kasım 1918'de firkanın genel merkez binasında yapılmıştır. Kongrede yaklaşık 120 kişi hazır bulunmuştur.² Son kongre, İttihat ve Terakki Fırkası'nın bundan sonraki siyasal yaşamının ne olacağını belirlemek için toplanmıştır. Kongredeki tartışmalardan iki görüş ortaya çıkmıştır. Birinci görüş, İttihat ve Terakki'nin tamamen feshinden yanadır. Bu görüşte olan Ertuğrul mebusu Şemseddin (Günaltay) Bey, aslında

¹ Rauf Orbay'ın Hatıraları, *Yakın Tarihimiz*, Cilt I, Sayı 2, (8Mart 1962), s.52.

² *İkdam*, 2 Kasım 1918.

cemiyetin Meşrutiyet'i kurduktan sonra işlevinin sona erdiğini söyleyerek feshini savunur.³ Kongrede Kütahya mebusu Abdullah Azmi ve Muş mebusu İlyas Sami Efendiler de eski İttihat ve Terakki erkanının izlediği siyaseti eleştirerek, fesihden yana görüş belirtmişlerdir.⁴

Diğeri ise, seçimler zamanında teşkilata ihtiyaç olduğundan ve ülkenin tamamen teşkilatsız kalmaması için cemiyetin devamı, ancak fırkanın programında tadilat yapmak suretiyle, hatta adının da değiştirilerek devam etmesinden yana olan görüştür.⁵ Bu görüş doğrultusunda kongrede söz alıp konuşanlar ise Salah Cimcoz, Hüsnü Rıza Paşa ve Tevfik Rüştü Bey'dir.⁶ Kongrede ikinci görüş ağır basmış ve yeni bir oluşum ve ruhla, kişilere değil, fikirlere dayanan tamamiyle yeni bir siyasi fırka halinde devamına karar verilmiştir.⁷ Bu karar doğrultusunda kongredeki genel düşünceleri dikkate alarak program yapmak üzere bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonun üyeleri şunlardır: İsmail Canbolat, Yunus Nadi, Şemseddin, Tevfik Rüştü, Konya mebusu Hamdi Bey ile Amasya mebusu Fazıl Arif Efendi ve İstanbul mebusu Orfanidis Efendi.⁸ İttihat ve Terakki adının değiştirilmesi yönündeki İsmail Canbolat'ın önergesi, kongrede 4 çekimser, 16 devam taraftarına karşılık 35 oyla kabul edilmiştir.⁹ İttihat ve Terakki'ye dokunulmaması görüşünde olan İstanbul delegesi Kara Kemal ve arkadaşları, yeni fırka girişimini kabul etmemiş, kongreyi protesto ederek terketmişlerdir.¹⁰

Talat Paşa, kongrenin ilk gününde bir konuşma yapmıştır. Konuşması daha çok Birinci Dünya Savaşı'na neden girildiği üzerinedir. Konuşmasının sonunda İttihat ve Terakki Fırkası için "vaziyetin aldığı şekil üzerine İttihat ve Terakki hükümeti mevki-i iktidarı terkettiği gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti Rüesası da mevkilerini terk ediyorlar. Cemiyetin bundan böyle alacağı şekil, ittihaz edeceği hatt-ı hareket, kendisine esas olarak kabul edeceği program hakkında karar vermek kongrenin hakkıdır"¹¹ diyerek bir anlamda veda konuşması yapmıştır.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın son kongresi devam ederken, üçüncü gün gazetelerde, liderlerinin yurt dışına firar ettikleri haberi çıkmıştır. Bu haber kongreyi olumsuz yönde etkilese de, kongrenin sonuçlanmasına engel

³ *İkdam*, 2 Kasım 1918.

⁴ *Yeni Gün*, 2 Kasım 1918.

⁵ *İkdam*, 2 Kasım 1918.

⁶ *Vakit*, 2 Kasım 1918.

⁷ *Yeni Gün*, 2 Kasım 1918.

⁸ *Hadisat* 2 Kasım 1918.

⁹ *Yeni Gün*, 6 Kasım 1918.

¹⁰ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 1, İstanbul: Baha Matbaası, 1967, s.121.

¹¹ *Vakit*, 2 Kasım 1918.

olmamıştır. Yurt dışına firar eden yalnızca Talat, Enver ve Cemal Paşalar değildir. Onlarla birlikte İttihat ve Terakki Fırkası'nın diğer önde gelen isimleri de vardır. Dolayısıyla kongrenin hiçbir şey olmamışcasına sürmesi ve bir sonuca varması şaşırtıcıdır. Oysa bu haber kongrenin iptalini, en azından ertelenmesini gerektirecek denli önemlidir. Kongrenin kesintiye uğramamasını, doğal akışı içinde sürmesini açıklayacak unsurlardan biri, Talat Paşa'nın konuşmasında sözünü ettiği İttihat ve Terakki Cemiyeti Rüesasının mevkilerini terketmesidir. İkincisi ise belki de İttihat ve Terakki'nin geleceği için önemli olan bir davranış biçiminin ortaya çıkmasıdır. Söz konusu davranış, tüm sorumluluğu eski kadrolara yükleyerek, fırkayı ve cemiyeti bu günahlardan arındırma biçimidir. Zaten İttihat ve Terakki içinden bazı kimseler bu kongreyi bir anlamda İttihat ve Terakki içinde adı herhangi bir yolsuzluk ya da yanlışlığa karışmamış olanların kongresi olarak görme eğilimindedir. Nitekim Yunus Nadi "Mühim Bir İçtima" başlıklı yazısında İttihat ve Terakki'ye olan hücumların haksız olduğunu, yapılan eleştirilerin kişilere olması gerektiğini, suçsuz insanlara tüm sorumluluğun yüklenemeyeceğini, İttihat ve Terakki içinde bir çok namuslu insanın bulunduğunu ve bunların zaman zaman haksızlık, yolsuzluk ve suistimalleri dile getirdiklerini söyleyerek, sorumlu olanlarla yetkisiz ve dolayısıyla sorumlu olmayanların ayırılmasını gerektiğini belirtir.¹² Günler sonra Ahmet Emin de "Mevsimsiz Kundakçılık" başlıklı yazısı ile aynı konuya değinerek, eski iktidar dönemindeki kötülüklerden kişisel sorumluluğu olanların suçlanması gerektiğini, namuslu ve dürüst olanların sırf İttihatçı oldukları için lekelenmemesi gerektiğini yazar.¹³ Ancak bu öngörülen ayırım İttihat ve Terakki'ye yapılan saldırıları durdurmuyacak, özellikle liderlerinin yurt dışına kaçmasından sonra daha şiddetli olacaktır.

III. İTTİHAT VE TERAKKİ LİDERLERİNİN YURT DIŞINA KAÇMALARI

İttihat ve Terakki liderlerinin yurt dışına kaçtıklarına ilişkin haberler, kaçışlarından üç gün sonra gazetelerde yer almaya başlamıştır. İlk zamanlarda sağlıklı bilgiler alamayan basın, daha sonra kaçışı, ayrıntılarına dek vermiş ve tüm yorumlar aleyhte olmuştur. Muhafazakarlığı ile bilinen ve İttihat ve Terakki'ye muhaliflikleri ile tanınan gazeteler dışında da, kaçışlar şiddetle eleştirilmiştir.

¹² *Yeni Gün*, 1 Kasım 1918.

¹³ *Vakit*, 8 Kasım 1918.

İttihat ve Terakki liderlerinin kaçışlarını ayrıntılı olarak veren Hadisat, İttihat ve Terakki müdür-i umuru olan bir kişinin Enver ve Cemal Paşalara başvurarak, kamuoyunun galeyana kapılma olasılığından ve idareleri zamanındaki uygulamaların incelenmesi ile hoş olmayan olayların meydana gelebileceğinden söz ederek Avrupa'ya kaçmalarını tavsiye eder. Yine aynı kişi ertesi günü Talat Paşa'yla birlikte Enver Paşa'nın yalısına gider ve kırk bin liralık bir çek vererek, burada kalmalarının kendileri için de İttihat ve Terakki'nin diğer mensupları için de tehlikeli olduğunu ifade eder. Enver ve Cemal Paşalar, Talat Paşa'nın da kendilerine katılmaları ve gidecekleri yerde ayrılmaları koşuluyla bu öneriyi kabul ederler.¹⁴

Her üç lider de Sadrazam İzzet Paşa'ya birer mektup yazarak, ülke dışına çıkışlarının gerekçelerini açıklamıştır. Talat Paşa, ülkenin içinde bulunduğu bu durumda bir süre uzakta kalmayı uygun gördüğünü, fakat hükümetin ilk işareti üzerine hesap vermek üzere açık alın ile geri dönmeye hazır olduğunu yazar. Cemal Paşa ise, kendisinin kanun dışı uygulamalara maruz kalacağını tahmin ettiğini, eğer bunlara bilfiil karşılık verir ise sonucun kendisi için vahim olacağından, milli hükümet tamamen kurulunca hesap vermek için tekrar dönmek üzere kısa bir süre ortadan kaybolacağını yazmıştır.¹⁵ Enver Paşa'nın mektubunu aynen yayınlayan Hadisat, onun diğerleri gibi hesap vermektan söz etmeyip, aksine ülkesine hizmet edemediği için üzgün olduğunu söylemesini ve Kafkaslarda İslam istiklali için mücadeleye gittiğini belirtmesini eleştirmiştir.¹⁶

Enver Paşa'nın mektubunun basında daha fazla tepki çektiği görülmektedir. Vakit gazetesi de Enver Paşa'nın mektubunda, şu andaki durumun ülkeye hizmet etmesine engel olduğunu, ancak şimdiye kadar yaptığı gibi ülke menfaatine çalışmak, padişaha ve millete hizmet etmek üzere sırası gelince döneceğini belirtmesi üzerine, Enver Paşa'nın o güne değin yaptıklarını eleştirir ve "Enver Paşa emin olabilir ki, böyle bir sıra bir daha gelmeyecektir" diye yazar.¹⁷

İttihat ve Terakki liderlerinin ülke dışına kaçmaları ile, bunların kamuoyu nazarında kendi kendilerini mahkum ettikleri ve milletin muhakemesinden yakayı kurtaramayacakları da basında işlenmiştir.¹⁸ Vakit gazetesi paşaların mektuplarını yorumlarken, "eğer üç firari, tarz-ı idarelerinin lekesiz olduğundan

¹⁴ *Hadisat*, 4 Kasım 1918. Gazetenin ismini vermediği kişi eski İaşe Nazırı Kara Kemal'dir. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar(1908-1925)*, Ankara: Bilgi yay., 1978, s. 108.

¹⁵ *Hadisat*, 5 Kasım 1918.

¹⁶ *Hadisat*, 14 Kasım 1918

¹⁷ *Vakit*, 5 Kasım 1918.

¹⁸ *Hadisat*, 5 Kasım 1918.

emin iseler, bu gibi endişelere düşmelerine mahal yoktur. Kendilerine kanun haricinde tecavüzkarane bir surette muamele edilmesi ihtimal haricinde bir şeydi” dedikten sonra devamlı, “eğer milletin böyle bir heyecana kapılması lazım gelseydi tecavüzat, tebdil-i hükümeti takibeden galeyan günlerinde vuku bulacaktı. Halbuki bugün artık ilk taşkın galeyan geçmiş ve efkar-ı umumiye ancak kabahatlıların kanun dairesinde cezalarını görmesini talep etmeye başlamıştır” der ve ilaveten zaten firarilerin bu gibi tehlikelere karşı hükümete başvurduklarını, hükümetin de her türlü önlemi aldığından böyle bir tehlikenin mevcut olmadığını yazar.¹⁹

İkdam gazetesi kaçanları şiddetle eleştirdiği gibi, hükümetin firarları engellemek için yeterince önlem almadığından şikayetçidir.²⁰ Nitekim polisin bunların firar edeceğini sezdiğini, ancak kiminin mebus kiminin de ferik olmasından dolayı müdahale edemediğini yazan Minber’e karşı, “Bahane! Mebuslara ve feriklere karşı devletin vesait-i inzibatiyesi aciz mi bulunuyor? Bunlar üzerine kanun tesiri yok mudur? diye yazmıştır.²¹ Sonraki günlerde de hükümete yüklenmeyi sürdüren İkdam, vatanın kurtuluşu için iki öneri sunar. İlki tarafsız bir hükümetin kurulması, ikincisi ise halkın oyuyla gelmediğini ileri sürdüğü, çoğu İttihatçı olan Meclis-i Mebusan’ın feshi.²²

Hükümetin firarlardan dolayı sorumlu tutulamayacağı görüşünde olan Vakit, hükümetle firariler arasında zımni bir mukavele olduğunu, buna göre hükümetin bu kişilerin can güvenliğini sağlamak teminatına karşılık onların da yasalar çerçevesinde muamele görmeye razı olduklarını belirtir. Buna rağmen firar etmelerini, kendi nüfuz ve tahakkümleri altında bulunmayan bir heyet-i hakimenin, vatana olan hizmetlerini yeterince takdir etmeyeceğini düşündüklerini yazar.²³ Cenap Şehabettin de “Biraz Basiret ve İnsaf” başlıklı yazısında Meclis-i Mebusan’ın hemen tamamının güvenoyu verdiği Ahmet İzzet Paşa hükümetinin hangi koşullarda kurulduğunun gözardı edilmemesi gerektiğini, herkesin isteğine göre bir hükümetin hiçbir zaman oluşamayacağını, dolayısıyla bu sıkıntılı günlerde hükümete fazlaca yüklenmenin doğru olmadığını belirtmiştir.²⁴

İttihat ve Terakki döneminin hesabının verilmesi gerektiği konusunda basında geniş bir fikir birliği göze çarpmaktadır. Ahmet Emin, “Maziye Ait

¹⁹ *Vakit*, 5 Kasım 1918.

²⁰ *İkdam*, 4 Kasım 1918.

²¹ *İkdam*, 5 Kasım 1918.

²² *İkdam*, 6 Kasım 1918.

²³ *Vakit*, 5 Kasım 1918.

²⁴ *Hadisat*, 8 Kasım 1918.

Hesaplar” başlıklı yazısında, harp mesullerinin yargılanması gerektiğini iki gerekçeye dayanarak savunur. Birincisi, iktidara gelenlerin yaptıklarından dolayı bir gün sorumlu tutulacaklarını bilmeleri gerektiği; ikincisi ve daha önemlisi ise, dışarıya karşı verilecek izlenimdir. Eğer eski iktidar, yaptıklarından dolayı yargılanır ise, dışarıya karşı daha önceki dönemlerin hesabını görmüş bir millet olarak çıkar ve barış masasında daha güçlü oluruz. Bu olmadan barış müzakerelerine başlanırsa Amerika’dan ve diğer ülkelerden özellikle Ermeni meselesi dolayısıyla acı sözlere muhatap kalacağımızı belirtir.²⁵

İttihat ve Terakki ve İttihatçılar için çok zor bir dönem başlamıştır. Bir yandan muhalifleri şiddetle saldırmakta, öte yandan şimdiye değin izledikleri politikalara karşı çıkmayan kalemler de artık onları acımasızca eleştirmektedir. İttihat ve Terakki’nin yayın organı niteliğindeki Tanin de bu dönemde yayınına ara vererek suskun kalmayı tercih etmiştir. Nitekim Tanin’in başyazarı Hüseyin Cahit, kendisi ile yapılan mülakatta, bir parti kuracağı söylentilerine karşı cevap olarak, “Ahval-i hazıra içinde benim için yapılacak şey sükut etmek ve memlekette yeni bir dedikodu zemini ihdas etmemektir” demiştir.²⁶ Aynı mülakatta Hüseyin Cahit, firarlar konusunda ülkeden kaçanların şu durumda bir daha dönemeyeceklerini, icraatlarından dolayı maddi ve manevi hesap vermeye mecbur olanların kanundan kaçamayacaklarını dile getirmek suretiyle kaçışları onaylamadığını belirtmiştir. Ancak yıllar sonra Hüseyin Cahit, anılarında liderlerin yurttan kaçmalarının ilk anda kendisi üzerinde iyi bir etki bırakmadığını, ama ülkede Nazım Paşa ve Nemrut Mustafa Paşa harp divanları eyleme geçtikten sonra, Hürriyet ve İtilaf yanlıları duruma egemen olarak padişahla ve yabancılarla uyuşma halinde meşrutiyet devrimi hareketinden öç almaya başlayınca onların kaçtıklarına iyi yaptıklarını kabul etmiştir.²⁷

İttihatçıların, liderlerinin yurt dışına kaçmasına karşı tepkilerinin bir özetini Yunus Nadi’nin 4 Kasım tarihli “Yeni Bir Macera Daha” başlıklı yazısında bulmak mümkündür. Firar edenlerin 7-8 kişiyi geçmeyeceğini belirten Yunus Nadi, Azmi ve Bedri Bey gibi ikinci derecedeki insanların ve haklarında bir çok dedikodu bulunanların firar etmesine akıl erdirilebileceğini, ancak ülkeyi dört yıllık bir savaş içinde düşünce ve görüşlerine göre yönetmiş olan, Enver, Cemal ve Talat Paşaların hesap verme zamanı kaçışlarının nefretle karşılanmaması ihtimalinin olmadığını söyler. İnsanların icraatlarının vatan ve millete zarar vermesi durumunda, bunun karşılığında verilecek her türlü cezaya katlanmanın

²⁵ *Vakit*, 4 Kasım 1918.

²⁶ *Vakit*, 7 Kasım 1918.

²⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, haz. Rauf Mutluay, İstanbul: İş Bankası yay., 1976, s. 247.

da mertlik olacağını belirten Yunus Nadi, Talat Paşa hakkında herhangi bir suistimal ya da yolsuzluk söylentileri bulunmadığı halde firar etmesini garip bulur. Bu firarı bağışlanması güç olan “idaresi zamanının hesap ve kitabından ürkmek” cürmü olarak nitelendirir ve “devlet idaresinde bulunmuş rical için bu öyle bir cürümdür ki, değme cinayetler onun yanında pek önemsiz kalır” der.²⁸

İttihat ve Terakki liderlerinin yurt dışına kaçmaları, ülkede kalan İttihatçılar arasında pek önemli etki yapmıştır. Kaçışlara ve kaçanlara tepki gösteren İttihatçılar, öncelikle İttihat ve Terakki'nin bu kişilerden ibaret olmadığını dile getirmişlerdir. İttihat ve Terakki'nin bu kişiler olmadan da yoluna devam edeceği görüşü, ülkede kalan İttihatçılar için esastır. Nitekim, Teceddüt Fırkası bu görüş doğrultusunda kurulmuş bir fırkadır. İttihatçılar arasında kaçanlara tepkiler o denli büyüktür ki, bu kişilerin bir daha yurda dönemeyecekleri ve ülkede herhangi bir iş göremeyecekleri ısrarla vurgulanır. Yunus Nadi'nin yukarıda belirtilen yazısında kaçanlar için “Onlar bu memlekete bir daha iş görmek üzere avdet edemezler. Artık millet arasında kendilerinin ne yerleri vardır, ne de yurtları olabilir... Eğer Cemal ve Enver Paşalar firar zarureti idrak ettikleri dakikada beyinlerine bir kurşun sıkarak vatandan değil, dünyadan yıkılıp gitmiş olsa idiler, hiç olmazsa son defa olarak insanın yapacağına benzer bir iş görmüş olurlardı. Hesap ve kitaptan kaçarak Avrupa'da yaşamaya gitmek, bizim nazarıımızda solucanlar gibi çamurlar içinde sürüklenmekten farksızdır” dedikten sonra İttihat ve Terakki'yi elleri ile kirleten bu paşaları lanetle uğurladıklarını söylemektedir.

Belki bu sözler, o an olayın sıcaklığında söylenmiş, duygusal tepkiler gibi görülebilir. Ancak daha sonraki gelişmeler, yani İttihatçıların büyük bölümünün bir dönüşüm geçirerek, bu İttihatçı kimliklerinden uzaklaşarak yeni bir kimlik, Müdafaa-i Hukuk kimliği edinmeleri, gösterilen tepkinin anlık olmadığını gözler önüne sermektedir. İttihatçılar için kaçanların siyasi hayatları sona ermiştir. Nitekim paşaların mektupları, intihardan önce yazılan mektuplara benzetilmiştir.²⁹ Dolayısıyla bundan sonra İttihatçıların büyük bölümü için bu liderler siyaseten ölmüşlerdir.

²⁸ *Yeni Gün*, 4 Kasım 1918.

²⁹ *Yeni Gün*, 4 Kasım 1918.

IV. MECLİS-İ MEBUSAN'DA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden ve Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerine başvurarak mütareke istemesinden, İttihat ve Terakki liderlerinin yurt dışına kaçışına kadar geçen sürede Meclis-i Mebusan'da herhangi bir tepki ya da olağanüstü bir durum sözkonusu değildir. Meclis, savaşta alınan yenilgiden dolayı bu sırada istifa etmiş olan Talat Paşa hükümetini herhangi bir sorgulamaya tâbi kılmadığı gibi, Meclis Başkanı Halil (Menteşe) Bey'in başkanlığa seçilmesi dolayısıyla 14 Kasım'da yaptığı, savaştan yenik çıkmalarına rağmen boyunlarının eğik olmadığı, Türkiye'nin savaşa girmesi ile Rusya'nın yerinde bugün Amerika'nın bulunması dolayısıyla dünya medeniyetine de hizmet ettiği şeklindeki konuşmasına "doğru" sesleri ile katılmıştır.³⁰ Zaten Meclis-i Mebusan, savaşa girildiğini öğrendiği zaman da buna karşı bir tutum takınmamış, bu kararı uygun bulmuştu.³¹ Savaşa girilmesine hükümetin Meclis'e sormadan karar vermesi bile o dönemde tartışma konusu yapılmadığı gibi, hiç kimse savaşa girildiğinden dolayı pişmanlık duymuyordu. Padişah, veliaht, Ayan ve Mebusan Meclisleri, subaylar, halk, ve memurlar, ülkenin kurtarılmış olduğuna inanmışlardı.³²

Meclis-i Mebusan'ın bu zamana değin sessiz kalmasının nedenlerinin ne olduğu, doğal olarak akla gelen ilk sorudur. İlk olarak söylenebilecek şey, Meclisin tamamının İttihatçı oluşudur. Babıali baskınından sonra (1913) iktidarı tamamen ele geçiren İttihat ve Terakki, 1914 yılı Mayıs ayında yapılan seçimle Meclis-i Mebusan'ın bütünüyle İttihatçılardan oluşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla İttihatçı Meclis, kendi hükümetini bu dönemde sorgulayabilecek durumda değildir. Ayrıca böyle bir şeye ihtiyaç duymadığını da yukarıda belirtmiştik.

Talat Paşa kabinesinin 8 Ekim'de istifa etmesi ve 1 Kasım'da da İttihat ve Terakki liderlerinin yurt dışına kaçması, Meclisi Mebusan'da da İttihat ve Terakki aleyhine bir ortamın doğmasına yol açmıştır. İlk olarak Meclisi Mebusan'da İttihatçı çoğunluk parçalanmış, kimileri Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nı kurma çalışmaları içinde, kimileri de partisiz kalarak "Müstakiller" grubu olarak çalışmayı yeğlemişlerdir.³³ Ancak Meclis-i Mebusan'da asıl gürlüğü, İttihat ve Terakki liderlerinin yurt dışına kaçtığı haberi

³⁰ MMZC, Cilt 1, Ankara: TBMM Basımevi, 1992, s. 8-9.

³¹ Rauf Orbay'ın Hatıraları, *Yakın Tarihimiz*, Cilt II, Sayı 21, (19 Temmuz 1962), s.242.

³² *Talat Paşa'nın Anıları*, haz. Alpay Kabacalı, 3.b., İstanbul: İletişim yay., 1994, s. 36.

³³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt III, İstanbul: Hürriyet Vakfı yay., 1989, s. 545.

3 Kasım'da basına yansınınca ertesi gün yani 4 Kasım 1918'de kopmuştur. Meclis'te böyle bir tartışmanın yaşanacağı basın tarafından da bilinmektedir.³⁴

Meclis-i Mebusan'da ilk kez sesini yükselten Rum mebuslar olmuştur. İzzet Paşa hükümetine güvenoyu vermeyen bu mebuslar, 2 Kasım 1918'de Başkanlık Divanı'nın da yenilenmesini istemişlerdir. Gerekçeleri eski hükümetin sorumluları arasında şimdiki başkan Halil Bey'in de görülmesidir.³⁵ Ayrıca Ermeni milletine ve Arap kavmi-necibine karşı eski hükümetin yaptıklarından dolayı cezalandırılmasını istemişlerdir.³⁶ Rum mebusların bu tutumu Türk mebusların şiddetli tepkisine neden olmuş ve tartışmalar milliyetçi bir görünüme dönüşmüştür.³⁷ Aydın mebusu Emanuelidi Efendi'nin önergesinde Arap kavminden bahsedilmesi üzerine, Asir mebusu Ali Haydar Bey bir önerge vererek, Arap mebuslar olarak kendilerine karşı eski hükümet döneminde yapılanların sorgulanmasını uygun bir zamana ertelediklerinden dolayı, sözkonusu önergedeki Arap kavmi hakkındaki fıkranın çıkarılmasını talep etmiştir.³⁸

Eski hükümete karşı tavır alan yalnızca Rum mebuslar değildir. Türk mebuslar arasında da eski hükümete karşı sesler yükselmeye başlamış ve savaşa giriş nedenleri ilk kez Meclis gündemine taşınmıştır. Trabzon mebusu Hafız Mehmet Emin Bey ve arkadaşları verdikleri önerge ile savaşa girişin dayandığı belgeleri ve savaş sırasında meydana gelen her türlü suistimalin ve yolsuzluğun incelenmesi için Meclis-i Mebusan'dan onbeş kişilik bir heyet oluşturulması suretiyle Meclis soruşturması istemişlerdir.³⁹ Bu önergeye Divaniye mebusu Fuat Bey, istenen amaca ulaşamayacağı gerekçesiyle karşı çıkmış ve eğer eski hükümet hakkında bu tür kuşkular var ise bunu ortaya çıkarmak için, eski hükümetin Divanı Ali'ye sevk edilmesi gerektiğini dile getirmiş ve kendisinin bu yolda verdiği önergenin desteklenmesini istemiştir.⁴⁰ Bazı mebuslarda, Meclis soruşturması ile bir yere varılamayacağı, en azından gecikeceği, geciktikçe ortaya çıkabilecek yeni durumlar dolayısıyla akamete uğrayacağı görüşü egemendir. Nitekim Muhtar Paşa kabinesinin aynı şekilde Meclis soruşturmasına tabi tutulması ve sonradan ortaya çıkan durum, bu görüşe gerekçe olarak ortaya konmaktadır. Anlaşılan o ki, Meclisi Mebusan'da bazı mebuslar, eski kabinenin dolayısıyla İttihat ve Terakki erkanının bir an önce

³⁴ *Hadisat*, 4 Kasım 1918.

³⁵ *MMZC*, Cilt 1, s. 95-96.

³⁶ *MMZC*, Cilt 1, s. 109.

³⁷ Tunaya, s. 547.

³⁸ *MMZC*, Cilt 1, s. 110.

³⁹ *MMZC*, Cilt 1, s. 100.

⁴⁰ *MMZC*, Cilt 1, s. 101-102.

yargılanmasından yana tavır almışlardır. İşte bu tavır, Divaniye mebusu Fuat Bey'in önergesinde belirlemiştir.

Fuat Bey'in on maddelik önergesinde, vakitsiz savaşa girilmesi, savaşa girişin nedenleri konusunda hükümetin Meclis'e yanlış bilgi vermesi, gerek savaştan önce gerekse Rusya'nın savaştan çekilmesinden sonra İtilaf devletlerinin barış önerilerini reddetmesi, savaşı yönetenlerin askeri ve siyasi beceriksizlikleri, yolsuzluklar dolayısıyla ülkenin iktisaden batırılması, basına konulan sansürlüler ve kanuna karşı hareketlerinden dolayı Talat Paşa ve Sait Halim Paşa kabinelerinin Divan-ı Ali'ye sevki istenmiştir.⁴¹ Önerge, çekilen kura sonucunda Beşinci Şube'ye düşmüş ve eski kabine üyeleri bu şube tarafından sorguya çekilmiştir. Ancak ilginç bir tartışma da sözkonusu kabinelerin hangi kanuna göre cezalandırılacağıdır. Hükümet adına konuşan Dahiliye Nazırı Fethi Bey, yapılacak yeni bir kanunun eski dönemler için geçerli olamayacağı görüşündedir.⁴² Oysa bazı mebuslar kabine üyelerinin yargılanmasına esas oluşturacak yeni bir kanun yapılmasını önermektedirler. Önerge sahibi Fuat Bey de dahil olmak üzere bazıları da yeni bir ceza kanununa gerek olmadığını, Divan-ı Ali'nin vereceği karardan sonra bunun düşünülebileceğini belirtmişlerdir.⁴³ Zaten asıl sorun eski hükümetleri siyasi faaliyetlerinden dolayı sorumlu tutmak ve buna göre bir cezalandırmaya gitmektir ki, henüz bunun için nasıl bir yöntem izleneceği konusunda ortak bir görüş yoktur.

Bu tartışmalarda dikkat çeken bir nokta, mebuslar eski hükümet aleyhinde şiddetle yer alırken, hükümetin konuya daha bir ılımlı yaklaşmasıdır. İzzet Paşa hükümetinin İttihat ve Terakki'ye yakınlığı bilinmektedir. Nitekim kabinede dört tane İttihatçı nazır vardır. Ancak Meclis, hükümeti sıkıştırmak için elinden geleni yapmaktadır. Nitekim, eski hükümetlerin Divan-ı Ali'ye sevk edilmesi önergesi Meclis Başkanı tarafından Kanun-ı Esasi ve İç Tüzük hükümleri doğrultusunda şubeye havale edilmesi üzerine, hükümetin bu konudaki görüşünün de ne olduğu Meclis tarafından merak edilmiştir.⁴⁴

Hükümete karşı asıl yüklenme, Hudeyde mebusu Mustafa Fehmi Efendi'nin verdiği, Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa'nın firarına ve diğer firarlara ilişkin hükümetin ne gibi önlemler aldığı yolundaki soru önergesi ile başlamıştır.⁴⁵ Hükümet adına konuşan Dahiliye Nazırı Fethi Bey, özgür bir insanın

⁴¹ MMZC, Cilt 1, s. 103.

⁴² MMZC, Cilt 1, s. 104.

⁴³ MMZC, Cilt 1, s. 105-106.

⁴⁴ MMZC, Cilt 1, s. 104.

⁴⁵ MMZC, Cilt 1, s. 108.

İstanbul'dan dışarı çıkmasını önlemek, onun tutuklanması ile mümkün olduğunu belirterek, tutuklamak için de herhangi bir kanuni neden bulunmadığını söylemiştir. Ayrıca bunlar arasında Talat Paşa gibi Meclis üyesi bulunan bir kişinin de bulunduğunu, onun tutuklanması için hangi kanuna dayanabileceğini de soran Fethi Bey, bu kişilerin gözaltında tutulması gerektiği yolundaki itirazlara da, kaçanların polisin gözaltında tuttuğu yerlerden kaçmadıklarını, polisin de müdahale edemeyeceği bir takım yabancı vesaitten yararlanarak kaçtıklarını, hükümetin ise bu yabancı ülkeler nezdinde girişimde bulunmaktan başka çaresinin olmadığını dile getirmiştir.⁴⁶

Görüldüğü gibi, savaş boyunca hiç sesi çıkmayan Meclis-i Mebusan, mütarekenin hemen ertesinde bir suçlu aramaya girişmiş, İttihat ve Terakki liderlerinin yurt dışına kaçmasından sonra ise savaş sorumlusu olarak gördükleri eski kabinelerin üzerine yüklenmiştir. Meclis'in kendi sorumluluğunu gizlemek istercesine aldığı bu tutum, Aydın mebusu Veli Bey tarafından eleştirilmiştir. Veli Bey Meclis'te yaptığı konuşmada, eski hükümet kadar Meclis-i Mebusan'ın da geçmiş dönemden dolayı sorumlu olduğunu belirterek, kendisini feshetmesi gerektiğini, yeniden yapılacak bir seçimde halkın karşısına alın açıklığı ile çıkmasını ve tıpkı eski hükümet gibi Divan-ı Ali'nin huzurunda tüm mebusların hazır bulunmaktan çekinmemeleri gerektiğini söylemiştir.⁴⁷

Veli Bey'in bu konuşması Meclisi Mebusan'da hiç hoş karşılanmamıştır. Hudeyde mebusu Muharrem Hıfzı Bey, böylelikle eski hükümetin hatalarının ve cinayetlerinin cezasız kalacağını ve akamete uğrayacağını belirtmiştir.⁴⁸ En şiddetli ve o oranda İttihat ve Terakki liderleri aleyhindeki tepki İstanbul mebusu Hacı Şefik Bey'den gelmiştir. Veli Bey'in sözlerinin gençlik dürtüleri ve heyecanından doğduğunu ve asabiyete kapılarak böyle konuştuğunu belirten Hacı Şefik Bey, kendisinin İttihat ve Terakki'nin bir mebusu olduğunu, hangi mahkeme oluşturulursa oluşturulsun, orada ifade vermeye hazır olduğunu, ancak istifa etmenin tıpkı o kaçan adamlar gibi kaçmak olduğunu dile getirerek, "Biz buradan ancak süngüyle çıkarız" demiştir.⁴⁹ Hükümet adına konuşan Dahiliye Nazırı Fethi Bey de, Veli Bey'in bu önerisine karşı çıkmış ve böyle zamanlarda Meclis'e yaklaşan durumun akliselimini ve soğukkanlılığını korumak olduğunu söylemiştir.⁵⁰

⁴⁶ *MMZC*, Cilt 1, s. 108.

⁴⁷ *MMZC*, Cilt 1, s. 97-98.

⁴⁸ *MMZC*, Cilt 1, s. 98.

⁴⁹ *MMZC*, Cilt 1, s. 98.

⁵⁰ *MMZC*, Cilt 1, s. 98.

Meclis-i Mebusan'ın savaş dönemindeki sorumluluğu ortaya konulunca, tüm mebusların tepkisinin ne derece sert olduğunu görüyoruz. Meclis'in feshini isteyen Veli Bey de, buna karşı koyan mebuslar da meşrutiyeti korumak ve meşrutiyet rejiminin değerlerine sahip çıkmak adına bu görüşlerini ileri sürmektedirler. Veli Bey, eski hükümetin yaptıklarına Meclis'in de ortak olduğunu, dolayısıyla bir suçlu aranacaksa, yalnızca hükümetin değil, herkesin suçlu olduğunu dile getirmiştir. Tabii bu yaklaşım, bir ölçüde suçu en geniş alana yaymak suretiyle gerçek suçluyu ortaya çıkaramama gibi bir sonuç da doğurabilir. Ancak unutulmamalı ki, bu Meclis, tamamı İttihatçılardan kurulu bir meclistir. Dolayısıyla İttihat ve Terakki Hükümeti'nin yaptıklarına da ortaktır. Dahiliye Nazırı Fethi Bey Meclis'in feshedilmesi gerektiği görüşüne karşı, "Meclis kendi kendini feshederse eski hükümetin Divan-ı Ali'ye seykine kim karar verecektir" derken, içinde bulunduğu kabinenin nasıl oluşturulduğunu ya unutmuş gözükmekte, ya da İttihat ve Terakki liderleri yurt dışına kaçtığı için, İttihat ve Terakki adı artık onun için bir anlam taşımamaktadır.

V. SONUÇ

İttihat ve Terakki liderlerinin yurt dışına kaçışı, yalnızca muhalifleri tarafından değil, aynı zamanda İttihat ve Terakki içinde, Meclis'teki İttihatçı mebuslar arasında ve İttihat ve Terakki'ye yakın olan basında da tepkiyle karşılanmıştır. Dolayısıyla İttihatçılar kendi örgütlerini bu dönemde savunma yoluna gitmemişler, aksine şiddetle eleştirmişlerdir. Aslında bu eleştiriler daha savaşın ertesinde yapılmaya başlanmıştı. Talat Paşa hükümetinin istifasından sonra ve mütareke imzalanmadan önce Ali Fethi (Okyar) Bey tarafından bazı İttihatçı mebuslarla birlikte Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası kurulmuştu. Bu fırkanın kuruluşu İttihat ve Terakki içindeki ilk ayrılıktı. İttihat ve Terakki'nin son kongresinde ortaya çıkan Teceddüt Fırkası da aslında İttihat ve Terakki içinde bir dönüşümün işaretiydi. Bu dönüşüm, Milli Mücadele yıllarına değin uzanacak olan bir evrilmenin başlangıcını oluşturmaktadır. Sözkonusu evrilme İttihatçıların tamamını kapsamasa da büyük bölümünün buna dahil olduğu söylenebilir.

Liderlerin yurt dışına çıkmasından sonra, özellikle basında, bir daha ülkeye dönemeyecekleri, dönseler de önemli görevler üstlenemeyecekleri yönünde yapılan yorumlar, Milli Mücadele yıllarında da geçerlilik kazanmış, bu kişilerin yurt dışından müdahaleleri Ankara tarafından hiç bir zaman onaylanmamıştır. Büyük ölçüde İttihatçı kadrolara dayanan Milli Mücadele hareketinin, eski

İttihat ve Terakki liderlerine karşı bu tavrının temellerini, işte bu dönemdeki gelişmelerde bulmak mümkündür.

Sözü edilen kadroların İttihat ve Terakki kimliğinden adım adım uzaklaşarak, önce Müdafaa-i Hukuk, daha sonra da Halk Fırkası kimliğini edinmeleri, İttihat ve Terakki hareketinin siyasal düzlemde mirasının bu hareketlere geçtiğini göstermektedir. Önceleri liderlerin kaçışına bir tepki olarak beliren bu evrilme, daha sonra meydana gelen diğer olaylarla da beslenerek, tam bir İttihat ve Terakki aleyhtarlığına dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

- Hadisat
- İkdam
- Vakit
- Yakın Tarihimiz
- Yeni Gün

Kitaplar

- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, Cilt 1, İstanbul: Baha Matbaası, 1967.
- *Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri*, Cilt 1, Ankara: TBMM Basımevi, 1992.
- *Talat Paşa'nın Anıları*, haz. Alpay Kabacalı, 3.b., İstanbul: İletişim yay., 1994.
- Tunaya, Tark Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt III, İstanbul: Hürriyet Vakfı yay., 1989.
- Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Ankara: Bilgi yay., 1978.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, haz. Rauf Mutluay, İstanbul: İş Bankası yay., 1976.

ÖZET

İttihat ve Terakki Fırkası liderleri, I. Dünya Savaşı sonunda yurt dışına kaçmışlar, onların bu kaçıışı kamuoyunda büyük bir tepki yaratmıştır. Meşrutiyet döneminden itibaren İttihat ve Terakki Fırkası'na muhalif olan çevrelerin tepkisi, tahmin edilebileceği gibi çok sert olmuştur. Ancak, bu makalenin amacı, bu muhalif çevrelerin tepkisini değil, bizzat İttihat ve Terakki Fırkası içinde meydana gelen tepkileri ve değişimleri belirlemeye çalışmaktır. Bunun için de, İttihat ve Terakki Fırkası'nın son kongresinde alınan kararlar ve bu kararların Milli Mücadele yanlısı basındaki etkileri araştırma konusu yapılmıştır.

ABSTRACT

At the end of the World War I, the leaders of the Committee of Union and Progress had fled the country and this triggered off a strong reaction in public opinion. Starting from the Constitutional Period, the reaction of the circles opposing the Committee of Union and Progress had been, as can readily be guessed, quite strong. However, this article does not attempt to determine the reaction of these opposing circles but the reaction and changes within the Committee of Union and Progress itself. For this reason, the decisions made at the last Congress and their effects on the press supporting the Turkish National Movement have been the point of discussion in this article.